

حمیدرضا جیحانی، پژوهشگر
دکتری مرمت، دانشگاه هنر
اصفهان. h.jayhani@aui.ac.ir

فرنگی سازی در باغ ایرانی

دگرگونی های باغ های تهران در دهه ۱۳۰۰ قمری

چکیده: در انتهای سده ۱۳ ه.ق و طی دهه اول سده ۱۴ ه.ق شکل و نقشه باغ های تهران تغییر کرد و نوعی باغ با نام پارک ایجاد شد. بررسی باغ ها در یک دهه پیش از این رویداد نشان می دهد شکل باغ ها کماکان با باغ های اصیل قاجاری تهران هم خوانی داشته و در عین حال برخی تغییرات در باغبانی و آرایش گیاهان آغاز شده است. تغییرات وسیعی که به تغییر شکل باغ ها انجامید در باغ شاه و پس از آن در پارک های امین الدوله، ظل السلطان و امین السلطان که غالباً طی دهه ۱۳۰۰ ه.ق ساخته شدند قابل مشاهده است. این باغ ها اجزای جدیدی مانند دریاچه و عناصر تزئینی مانند مجسمه داشتند و نحوه کاشت و آرایش گیاهان به ویژه گل ها در آنها به کلی تغییر کرده بود. در عین حال نمی توان در دوره های پیشین و قبل از دهه ۱۲۸۰ ه.ق ریشه های این دگرگونی را جستجو کرد. این باغ های نو، با روابط جدیدی قابل مقایسه اند که پیش از دهه ۱۳۰۰ ه.ق چندان معمول نبود. میل و علاقه به پرورش گیاهان و به ویژه گلکاری هایی که اخیراً شکل گرفته بود می توانست نوعی منظر سازی را تعریف کند که با منظر درون باغ های رسمی تفاوت داشت. این منظر سازی ها بیش از هر چیز نتیجه باغبانی جدید و زیبایی ترکیب های تصویری ایجاد شده توسط گیاهان بودند.

واژگان کلیدی: تهران، قاجار، باغبانی، باغ، پارک، فرنگی سازی.

تصویر ۲
Pic 2

نشانند» (نوری، ۱۳۸۱: ۵۰). این توصیف، با طرح باغی که او ارائه کرده و مبتنی بر خیابان‌های مستقیم و کشیده است قابل انطباق است.^۲ توصیف یادشده، با باغچه‌های گل مشروح در طرح چهارباغ «بونصر هروی»^۳، دست کم آن طور که «گالینا پوگاچنکو» آنها را در مجاورت چمن‌ها و حاشیه صحن مقابل عمارت بازسازی کرده است نیز هم‌خوانی دارد.^۴ در حدود سال ۱۳۰۰ ه.ق نتیجه کار باغبانان و نوع باغ‌آرایی چنان موضوع جذابی می‌شود که شاه در حین گردش باغ لاله‌زار گاهی به باغ کنت یا نظام‌الملک فرنگی می‌رفت (معتمدی، ۱۳۸۱: ۵۷۱). در مورد باغبان باغ کنت اطلاعاتی در دست نیست، اما باغ دیگری در شمال تهران که توسط کامران میرزا ساخته شده، باغبانی فرنگی داشته است. طبق شرح دوست‌علی معیرالممالک، انواع گل‌های کمیاب و میوه‌ها به دست باغبان اطریشی موسوم به فیشر در آن پروراند می‌شده و باغ با نام باغبانش مشهور شده بود (معیرالممالک، ۱۳۶۱: ۵۴).

پارک‌ها یا باغ‌های فرنگی شده، دهه ۱۳۰۰ ه.ق

جزئیاتی از جمله آنچه در نگاره محمود خان دیده می‌شود در طول دو دهه گسترش می‌یابد به طوری که از حدود سال‌های ۱۳۰۰ ه.ق به بعد انواع باغبانی‌های نوین را می‌توان در باغ‌های جدید همچون پارک‌های امین‌الدوله، امین‌السلطان و ظل‌السلطان مشاهده کرد. نقشه این پارک‌ها شکل جدیدی از باغ‌سازی را نمایش می‌دهد و در عین حال تصویرها و زوایای ثبت‌شده نشان می‌دهد گیاهان براساس یک آرایش جدید، از تعریف یک ساختار فضایی معمولاً خطی به نقش آفرینی برای ایجاد یک منظره و یا تصویر زیبا تبدیل شده‌اند و با همانند عنصری تزئینی مانند مجسمه مورد استفاده قرار گرفته‌اند. اعتمادالسلطنه، اول‌بار در سال ۱۳۰۱ ه.ق از پارک امین‌الدوله یاد کرده است (اعتمادالسلطنه، ۱۳۸۵: ۲۹۵). معیرالممالک آن را پارک وسیع و صفایی توصیف و اشاره می‌کند در یک قسمت آن، دریاچه‌ای قرار داشت. وی همچنین به گلخانه‌ها، آلاچیق‌ها، حوض‌ها و گلکاری‌هایی اشاره می‌کند که شکوه پارک را کامل کرده‌اند (معیرالممالک، ۱۳۶۱: ۶۸). طبق نقشه عبدالغفار، این پارک شامل یک محدوده مستطیل شکل است که بخش‌های سه‌گوشی در شمال و جنوب به آن اضافه شده‌اند. فضای مستطیل شکل که قسمت اعظم پارک را تشکیل می‌دهد خود از دو طرح کلی برخوردار است. در قسمت شرقی، پارک از خیابان‌کشی مستقیم و هندسی برخوردار است و در قسمت غربی، طرح حالتی آزاد دارد. همچنین بررسی این نقشه نشان می‌دهد اگرچه پارک مطابق با توصیفات معیرالممالک شکل گرفته است، اما هنوز دست کم بخشی از معیار پارک، ساختارهایی آشنا را نمایش می‌دهند. این پارک متقدم با ساختار دوگانه خود می‌تواند هم باغ‌سازی ساختارگرایی باغ‌های کلاسیک تهران و هم ترکیب‌های آزادی را نشان دهد که هدف آن، دیدن تصویرهای زیبا از ترکیب عناصر گیاهی و مصنوع بوده است.

نمونه دیگر پارک ظل‌السلطان است که اعتمادالسلطنه آن را دربردارنده کوشک شگرف و دریاچه ژرف معرفی می‌کند (اعتمادالسلطنه، ۱۳۷۴: ۱۱۹). وی در خاطرات خود در سال ۱۳۰۵ ه.ق پارک را طبق میل واقعی خود و دقیق‌تر تشریح می‌کند و می‌گوید عمارت بسیار بدی بوده است (اعتمادالسلطنه، ۱۳۸۵: ۵۲۳). او در جایی دیگر هم واژه عمارت را برای باغ به کار برده لذا به نظر می‌رسد طرح پارک را توصیف می‌کند. نقشه عبدالغفار از پارک، ملو از خطوط منحنی است و آنچه اعتمادالسلطنه از آن شکایت می‌کند را روشن می‌سازد. نقشه نشان می‌دهد در طرح پارک، به کلی کانسبت باغ قاجاری تهران کنار نهاده شده است (تصویر ۴).

برای باغ‌سازی تهران ترسیم کرد. آنچه بیش از سایر دوره‌ها جلب توجه می‌کند به پایان سده سیزدهم و دهه نخست سده چهاردهم هجری قمری بازمی‌گردد، زمانی که برخی باغ‌ها با شکل‌های کاملاً جدید به وجود آمدند. به عنوان یک نمونه مهم می‌توان به باغ‌شاه اشاره کرد که طبق شرح اعتمادالسلطنه (۱۲۹۹ ه.ق) در محوطه مستدیره اسبدوانی که بری از سبزه و گیاه بود ساخته شد. او در نیمه دهه ۱۳۰۰ ه.ق ضمن اشاره به مجسمه همایونی و باغ وحشی، از فراوانی «اشجار» و «ریاحین» و «زه‌هار» یاد می‌کند (اعتمادالسلطنه، ۱۳۷۴: ۱۱۰ و ۸۵). ساخت و نصب مجسمه در سال ۱۳۰۶ ه.ق رخ داد و نشان از تغییرات جامعه داشت (تصویر ۱). اعتمادالسلطنه در ۱۳۰۲ ه.ق به تپه‌های گل دور دریاچه باغ‌شاه (همان: ۳۸۷) و در ۱۳۰۳ ه.ق به خواست شاه برای ساخت دریاچه‌ای به اندازه دو ثلث باغ اشاره می‌کند (همان: ۴۲۷). توصیفات او وجود برخی عناصر جدید را گوشزد می‌کند که می‌تواند شروعی برای تغییرات وسیع در منظرسازی تلقی شود. با این وجود، اقدامات اولیه به پیش از شکل‌گیری باغ‌شاه بازمی‌گردد.

محمودخان ملک‌الشعرا، نقاش دربار ناصرالدین‌شاه در یکی از نگاره‌هایش در ۱۲۸۷ ه.ق معبری در کاخ گلستان را تصویر کرده که در آن، باغبانی با لباس فرنگی مشغول کار باغبانی است (تصویر ۲). شکل معبر و مشبک حاشیه کرت‌ها، حال و هوای باغی ایرانی را نشان می‌دهد. در نگاره یادشده قوسی مزین به گیاهی رونده نیز دیده می‌شود که معمولاً از خصوصیات باغ‌های اروپایی است. این قوس در طول معبر تکرار شده است و به نظر می‌رسد نتیجه کار باغبان فرنگی است. شکل از پیش باقی‌مانده حیاط کاخ گلستان علی‌القاعده اجازه نمی‌دهد که تغییرات وسیع‌تری در آن ایجاد شده باشد. اما بررسی چند باغ مهم از جمله باغ سپهسالار و مسعودیه که در انتهای دهه ۱۲۸۰ و اوایل دهه ۱۲۹۰ ه.ق ساخته شده‌اند نشان می‌دهد در این سال‌ها، باغ‌ها با وجود برخی تغییرات هنوز چارچوب اصیلی را دارا هستند. طرح باغ یادشده همچون مسعودیه به صورتی که در نقشه عبدالغفار ترسیم شده است نشان از تغییرات قابل توجهی نسبت به نمونه‌های قدیمی‌تر ندارد. این موضوع نشان می‌دهد از حدود ۱۲۸۷ ه.ق تغییراتی در باغبانی شروع شده بود و در عین حال دامنه‌اش آن قدر نبود که شکل باغ‌ها را دربرگیرد.

لازم است به نمونه دیگری که به فاصله کوتاهی شکل گرفته نگاهی انداخته شود. اعتمادالسلطنه از باغ کامرانیه به عنوان عمارت ییلاقی وزیر جنگ یاد می‌کند و می‌گوید در این باغ بزرگ، باغچه‌بندی‌ها و گلکاری‌ها به طرز فرنگستان است و موجب حیرت می‌شود و در ادامه به گلخانه‌های باغ اشاره می‌کند (همان: ۱۱۹). عکس‌های باقی‌مانده از محور اصلی باغ کامرانیه مشخص می‌کند خیابان مستقیم منتهی به عمارت، دست کم مبنای طرح بخشی از باغ بوده است؛ هرچند پایه‌های گلدان در کنار معبر اصلی و یا تپه‌های گل در نقاط مهمی از فضای باز، شکل متفاوتی از آرایش باغ توسط گیاهان را نشان می‌دهد (تصویر ۳). باغبانی و به ویژه گل‌آرایی در این باغ از اهمیت برخوردار بوده است زیرا اعتمادالسلطنه به مبالغ‌گرافی که مصروف باغبانی و گلکاری باغ می‌شود اشاره کرده است (همان: ۱۱۹). باغ‌آرایی جدید با منابع تاریخی همچون «ارشادالزراعه» که در ۹۲۱ ه.ق نوشته شده است تفاوت دارد. در عین حال، باغ‌آرایی یادشده با توضیحات و تصویرهای درون «مفاتیح‌الارزاق» که در ۱۲۷۰ ه.ق نوشته شده و به ناصرالدین شاه پیش‌کش شده است نیز هم‌خوانی ندارد. «یوسف نوری» می‌نویسد: «قطعات باریک اوساط باغ که محل تظر [نظراً] و مد بصر است انواع ازهار و ریاحین

مقدمه

در انتهای دوره قاجار، شکل و نقشه باغ‌ها تغییر کرد و علاوه بر آن نامی جدید نیز به ادبیات باغ‌سازی در تهران افزوده شد. در فاصله‌های کوتاه، پاره‌ای باغ‌ها با شکل جدید و با نام پارک ساخته شدند. این مقاله در پی روشن کردن چگونگی شکل‌گیری و جوانب گوناگون یکی از دوره‌های متأخر باغ‌سازی در تهران قاجاری (دهه ۱۳۰۰ ه.ق) و اندک‌زمانی پیش از انقلاب مشروطه است. این دوره کوتاه از نظر شکل و طرح باغ‌ها، دربردارنده نمونه‌های متفاوتی با سنت باغ‌سازی ایرانی است. در این مقاله، رویکرد جدید در طراحی و منظرسازی باغ‌ها و عناصری که در روند فرنگی‌سازی باغ‌های قاجاری نقش داشتند مورد توجه قرار می‌گیرد.

باغ‌های تهران، آرایش و عناصر جدید

شکل باغ‌های تهران در طی ۱۳۰ سال سلطنت قاجار یکسان باقی نمانده و ممکن است بتوان دوره‌های مشخصی

تصویر ۴: پلان پارک امین‌الدوله (چپ) و پارک ظل‌السلطان (راست) در نقشه عبدالغفار از تهران که در سال ۱۳۰۹ به اتمام رسیده است. مأخذ: نسخه چاپ شده توسط سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.

تصویر ۲: باغبان فرنگی، ۱۲۸۷ ه.ق، اثر محمودخان ملک‌الشعرا. مأخذ: آرشیم مجموعه کاخ گلستان. Pic2: The European garden, 1870, by Mahmudkhan-Malek al-Shoara, Source: Archive of Golestan palace.

Pic4: The plan of Amin al-Doleh park (left) and Zel al-Soltan park (right) in the map of Tehran in 1892, prepared by Abd al-Ghaffar. Source: National Geographical Organization of armed forces.

نمونهٔ دیگر، باغ مهرآباد است که صاحب آن سال‌ها در اروپا سکونت داشته است. خیابان‌بندی، درخت‌کاری و گلکاری باغ حاصل همکاری «دوست‌محمدخان» و باغبان فرانسوی «مسیو وریه» (Monsieur Verrier) بوده است که پدرش او را طی سفر دوم خود از اروپا به ایران آورده بود (معیرالممالک، ۱۳۶۱: ۱۵۷). سفر دوم دوست‌محمدخان هم‌زمان با سفر سوم شاه و در سال‌های ۱۳۰۶ و ۱۳۰۷ ه. ق انجام شده (همان: ۴۲) لذا باغ‌سازی جدید در املاک مهرآباد باید پس از ۱۳۰۶ ه. ق انجام شده باشد. طبق شرح معیرالممالک، استخر زیبایی برای ساختن اصلی تصویر بنا و بیدهای مجنون و گل‌ها را در آب منعکس می‌ساخت (همان: ۱۵۷). این باغ می‌بایست در همان سال‌هایی ساخته شده باشد که باغ فردوس با طرح اصیلش از چشم دوست‌محمدخان افتاده و رو به تخریب نهاده بود. طبق شرح معیرالممالک، مظفرالدین شاه در بازگشت از سفر دوم خود از فرنگ در بدو ورود به باغ مهرآباد آمده و گفته بود ما دوباره وارد فرنگستان شده‌ایم (معیرالممالک، ۱۳۶۱: ۱۵۷).

اعتمادالسلطنه به سال ۱۳۰۹ ه. ق به باغ امین‌السلطان و عمارت خوب آن اشاره کرده است (اعتمادالسلطنه، ۱۳۸۵: ۸۴۴). او در ۱۳۱۰ ه. ق می‌گوید پارک امین‌السلطان از حیث عمارت و اسباب و تجمل، اول‌بنای ایران است (همان: ۸۵۵). عبدالغفار در نقشهٔ خود جزئیات این باغ یا پارک را که در شمال شهر واقع شده ارائه نداده است. لذا باغ باید بعد از ۱۳۰۵ ه. ق تکمیل و یا ساخته شده باشد. اما برخی توصیفات، طرح باغ را آشکار می‌کند. «مورگان شوستر» که در سال ۱۳۲۹ ه. ق در آن اقامت داشته است می‌گوید محوطه به صورت پارک باشکوهی طراحی شده بود و چندین دریاچهٔ مصنوعی و نهرهای جاری را در برمی‌گرفت. او اضافه می‌کند

تولری پاریس در قرن ۱۷م که محصور و در عین حال گشوده به روی مردم بودند^۷، باغ‌های جدید در تهران نسبتی با فضای عمومی نداشتند. همهٔ پارک‌های اشاره شده در تهران محصور بودند و با وجود تغییرات وسیع، به فضاهای عمومی تبدیل نشده بودند. حتی با وجود نیاز اجتماعی بالقوه‌ای که بعدها در دههٔ ۱۳۲۰ ه. ق طی دوران مشروطه‌خواهی بروز یافت، نمونه‌های پارک عمومی در تهران وجود نداشت. ممکن است به دلیل ساختار فضایی باغ‌های تهران باشد که معمولاً جلوخان و خیابانی عمومی داشته‌اند. بنابراین این پارک‌ها خصوصی باقی ماندند و به سکونت و یا مهمانی‌های طبقهٔ اعیان منحصر شدند. باید توجه داشت اشاراتی مبنی بر کثرت جمعیت در دوشان تپه به سال ۱۳۰۱ ه. ق که مانع توقف شاه شده است (اعتمادالسلطنه، ۱۳۸۵: ۲۹۱)، معطوف به محیط پیرامون آنجاست که در ۱۳ فروردین مورد استفادهٔ مردم قرار می‌گرفته است. در عین حال در اوج نهضت مشروطه‌خواهی، محمدعلی شاه با نزدیکان خود از ارگ به باغ‌شاه نقل مکان کرده بود (معمدی، ۱۳۸۱: ۳۰۶). این نشان می‌دهد دو دهه پس از تغییر شکل‌های وسیع، باغ‌شاه به طور کامل محصور و امن بوده است.

از یک سو کانسپتی به نام پارک به یکباره زاده نشده و روندی تدریجی اما کوتاه قابل شناسایی است. از سوی دیگر نمی‌توان در دوره‌های پیشین ریشه‌های این دگرگونی را جستجو کرد. به طور مثال میل چندانی برای تأثیرپذیری از تصویرها و یا جو کلی و کانسپت باغ‌های اروپایی به ویژه از ابتدای سدهٔ ۱۲ ه. ق به بعد وجود نداشته است. مقصود، زمانی است که ارتباط وسیع جامعهٔ ایران با غرب به فرنگی‌شدن نگارگری ایرانی منجر شد. اما به احتمال فراوان میل و علاقه‌ای برای این الگوبرداری وجود نداشته است. در عوض پیش از پیدایش پارک‌ها ابتدا

دیده شوند (تصویر ۵).

این باغ‌های نو با روابط جدیدی قابل مقایسه‌اند که پیش از سال‌های دههٔ ۱۳۰۰ ه. ق چندان معمول نبودند. باغ‌های یادشده اگرچه بیشتر محلی برای سکونت بودند اما با اندرونی‌های دهه‌های قبل تفاوت داشتند و برای مهمانی‌دادن ساخته و یا تجهیز شده بودند. در این دوره مطابق باغ‌های اروپایی، مهمانی‌هایی توسط اعیان و اشراف ترتیب داده می‌شد. این مهمانی‌ها معرف نوعی اشرافی‌گری است که در اواخر سلطنت ناصرالدین‌شاه شکل گرفته بود. مراسم جدید با فاصله گرفتن از اشرافی‌گری اصیل قاجاری، به فضایی جدید نیاز داشت، فضایی که همچون اشرافی‌گری جدید کم‌تر رسمی باشد.

میل و علاقه به پرورش گیاهان و به ویژه گلکاری‌هایی که اخیراً شکل گرفته بود می‌توانست نوعی منظرسازی را تعریف کند که با منظر درون باغ‌های رسمی تفاوت داشت. در عین حال برآمدن نوعی اشرافی‌گری جدید و شخصیت‌هایی مانند امین‌السلطان نیز همان‌طور که در روابط خود مشی تازه‌ای را در پیش گرفته بودند به فضای جدیدی نیاز داشتند. باغ‌سازی جدید از شکل رسمی خارج شد و تحت تأثیر فنون باغ‌آرایی متأخر که کمی پیش‌تر آغاز شده بود، منظرهایی را شکل بخشید که تا آن زمان سابقه نداشت. به نظر می‌رسد هدف، بیان صریح‌تر زیبایی از طریق ترکیب عناصری بوده است که به تازگی مورد توجه ویژه قرار گرفته بودند. باغ‌های جدید برای ایجاد آسایش و راحتی درون آنها شکل نگرفتند بلکه وظیفه داشتند تا منظر زیبا را پیش رو قرار دهند. برای بهتر دیده شدن نتایج، گلوی کلی باغ از فضایی دارای ساختارهای فضایی خطی به ترکیب‌ها و تصویرهایی برای درک بهتر زیبایی‌های ایجاد شده با گیاهان تزئین شده تغییر یافت. لذا باغ‌های جدید از عواملی چون مسیرهای منحنی، دریاچه، مجسمه و تپهٔ گل

تصویر ۱: مجسمهٔ ناصرالدین شاه در باغ‌شاه در دههٔ ۱۳۰۰ ه. ق. مأخذ: ذکاء، ۱۳۷۶.
Pic1: The statue of Naser al-Din Shah in Bagh-e Shah, 1880s. Source: Zuka, 1997.

تصویر ۱
Pic 1

تصویر ۵: پارک امین‌الدوله در دههٔ ۱۳۰۰ ه. ق. مأخذ: عبدالله قاجار، آلبوم عکس عبدالله، آرشیو گالری هنر فریر و سکلر.

Pic5: The Park of Amin al-dawleh in 1880s. Source: Abd al-Hah Qajar, The Album of Abd al-lah, The Freer Gallery of Art and Arthur M. Sackler Archive.

تصویر ۵
Pic 5

همهٔ مکان‌های یادشده همان‌طور که معمول خانه‌های بزرگ تهران است، با دیوار آجری بلند و ضخیمی محصور شده بود (Shuster, 1987: 11). معیرالممالک نیز می‌گوید در میان پارک، عمارت و کنار آن گرمخانه‌ای وسیع و زیبا پر از گل بود و خیابان‌سازی، باغچه‌بندی و گلکاری آن به دست باغبانی اطریشی ایجاد شده بود. او دو سال بعدتر از هم توصیف می‌کند که پارک، استخر بزرگ و سه دریاچه داشته است (معیرالممالک، ۱۳۶۱: ۱۹۷-۱۹۶).

نگاهی به ریشه‌های منظرسازی جدید

نمونه‌های معرفی شده نشان می‌دهد کانسپتی به نام پارک بعد از ۱۳۰۰ ه. ق به وجود آمده است. برای شناخت بهتر این پارک‌ها باید به خصوصیات آنها توجه کرد: برخلاف باغ‌های

برخوردار شدند. تغییرات عمده در سه حوزهٔ کاشت و آرایش گیاهان، استفاده از آب و بهره‌گیری از عناصر تزئینی مانند مجسمه قابل دسته‌بندی است. در این میان باید توجه داشت آب و نحوهٔ حضور آن همچون گذشته تابع منابع آب مانند قنات‌ها بود و عناصر تزئینی نیز هرگز اهمیتی به اندازهٔ باغبانی و گل‌آرایی نیافتند. لذا می‌توان پی برد نقش گیاهان اعم از گونه‌ها، نحوه و محل کاشت و نوع آرایش تا چه اندازه تأثیرگذار بوده است. این عناصر و به ویژه توجه خاص به گیاهان ممکن است تحت تأثیر روش‌های رایج منظرسازی در سدهٔ ۱۹ اروپا همچون گاردنسک^۸ بوده باشد. اما نباید از یاد برد گل‌ها و کاشت آنها در ایران برای قرن‌ها در مرکز توجه بوده است و حالا روش جدید برای کاشت و پرورش آنها می‌توانست میل قدیمی را در دوران جدید شکوفا کند و زیبایی تازه‌ای را به ارمغان بیاورد.

می‌توان شاهد ایجاد و شکل‌گیری باغبانی جدید در کاخ گلستان و باغ‌هایی مانند کامرانیه بود که چارچوبی نزدیک به باغ‌های اصیل داشتند. سپس از عناصر و اثاتیهٔ فرنگی و مهم‌تر از آن از گلکاری‌ها و تپه‌های گل و باغبانان اروپایی صحبت به میان می‌آید. لذا به نظر می‌رسد بیش از نیازهای اجتماعی و یا الگوپذیری‌های کلی، این تغییر در جزئیات و همچنین نحوهٔ آرایش گیاهان است که به تدریج بر تمام شکل باغ‌ها تأثیر می‌گذارد. هم پارک‌های اشاره شده و هم باغ‌شاه نتیجهٔ تغییرات ایجادشده در آرایش و باغبانی هستند که کل فضای باغ را در بر گرفته و شکل آن را تغییر داده بودند. گیاهان و به خصوص گل‌ها همانند شرح نوری، صرفاً عناصری در حاشیهٔ فضاها و برای افزایش کیفیت فضاهای یادشده نبودند بلکه این خود گل‌ها بودند که آرایش می‌شدند تا همچون مجسمه‌ها

Europeanization in Persian Garden

Transformations of Tehran Gardens in Decades of 1300 AH

Hamidreza Jayhani, Ph.D Candidate of Architectural Conservation, Art University of Isfahan, Iran. h.jayhani@aiui.ac.ir

Abstract: This study intends to clear the aspects and characters of the late period of garden making in Tehran from 1882 to 1894. The gardens of this short period offer a variety of samples which are different from traditional gardens of Iran in forms and layouts. This study will focus on the conversion and evolution of the gardens based on the changes in plants and gardening style. The converted style in gardening and horticulture found new characters since the end of 19th century and appeared as a novel result called park.

130 years of garden building in Qajarid Tehran has undergone several stages. The studied period is a part of the last stage and its result has been occasionally called park instead of garden. The beginning of the last stage was started just before 1882.

To show off the mentioned details and new arrangements, which was formed on the basis of European gardening and horticulture, the linear spatial structure in the main patterns was replaced by a complex of elegant views picturesquely. The new landscapes, which were less formal than the former layouts, were compatible with the aristocracy that had been formed at the end of the reign of Naser al-dinShah. These views helped for a better presentation of the beauty made by ornamental or ornamented plants. Some new features were also added to the traditional gardens: curvy pathways to change directions and make various views, ponds, sculptures and most importantly flowerbeds which formed based on European floriculture. These elements, their evolution and beauty can clear that the new gardens and parks might follow the European gardens from an aesthetic viewpoint which could be perceived by aristocrats and nobles. In other words the garden makers in Tehran have not been attracted by the layout or general concept of the European garden but the beauty of new arrangement of plants and especially flowers. This fascination revived an old attachment to floriculture in new age.

Keywords: Tehran, Qajar, Gardening, Garden, Park, Europeanization.

Reference list

•Conan, M. (2008). *Garden and City Life in Paris, (1643-1789)*. In *Gardens, City Life and Culture: A World Tour*, ed. By Michel Conan and Chen Wangheng, Washington,

D.C: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
 •Etemad- al Saltane, M.H. & Afshar, I. (1995). *Ketab al-maaserva al-asar*. Tehran: Asatir.
 •Etemad- al Saltane, M.H. & Afshar, I. (2006). *Ruzname-ye khaterat-eEtemad al Saltane [Etemad al Saltane memories newspaper]*: Tehran: Amir Kabir.
 •Herawi, Q. (1967). *Ershad al-zera-e*. Tehran: entesharat-e Daneshgahi-ye Tehran.
 •Moayyir al-mamalek, D. (1982). *Rejal-e asr-eNaseri [Figures in the reign of Naser al-dinShah]*. Tehran: Nashr-e Tarikhi-ye Iran.
 •Motamedi, M. (2002). *Joghrafiya-ye tarikhi-ye Tehran[historical geography of Tehran]*. Tehran: Markaz-e Nashr-e Daneshgahi.
 •Noori, M.Y. and Saedloo, H. (2002). *Mafatih al-arzaghyaKelid-e dar-e ganjha-ye guhar (vol 2)*. Tehran: Anjman-e AsarvaMafakher-e Farhangi.
 •Pugachenkova, G. A. (1981). *Chefs-d'œuvred' architecture de l'Asiecentrale, XIve-XVesiecle*. Paris: Presses de l'Unesco.
 •Shuster, W. M. (1912). *The Strangling of Persia: story of European*. (1987). Washington DC: Mage publishers.
 •Zel- al sultan, M. (1983). *Tarikh-e Masudi [Masudi history]*. Tehran: Yasavoli.
 •Zuka, Y. (1997). *Tarikh-e AkkaasivaAkkasan-e Pishgardmar-e Iran [history of photography and Pioneerphotographers of Iran]*. Tehran: entesharat-e elmivafarhangi.

Pic3: Kamranieh garden in 1880s. Source: Zuka, 1997.

تصویر ۳: باغ کامرانیه دهه ۱۳۰۰ م. مأخذ: ذکا، ۱۳۷۶.

جمع بندی

سیر ایجاد ترکیب‌های جدید حاصل از آرایش گیاهان، علاقه به آنها و همچنین نوع استفاده از آنها که مختص طبقه متجدد بود روشن می‌کند که الگوبرداری از باغ‌های اروپایی بیش از هر تأثیر دیگر براساس خصوصیات زیباشناختی جدیدی شکل می‌گرفت که در میان طبقه اعیان رایج شده بود. باغ‌سازان تهران در حدود دهه ۱۳۰۰ ه.ق نه مسحور شکل باغ‌های فرنگی که شیفته نوع باغبانی و زیبایی ترکیب‌های تصویری ایجاد شده توسط گیاهان شدند. از این رو به نظر می‌رسد شناخت این نوع باغبانی برای شناخت روش جدید باغ‌سازی یا پارک‌سازی از اهمیت برخوردار باشد. در این رویکرد جدید هدف اصلی گیاهان و گل‌ها، ساختن و پرداختن فضا نیست بلکه نشان دادن نوعی زیبایی است که از خود آنها نشأت می‌گیرد. لذا حضور خطی درختان و گل‌ها که در طی سده‌ها در کنار راه‌ها و حاشیه فضاها کاشته می‌شدند با ترکیب‌های جدیدی جایگزین شد که چندان توجهی به راه‌ها و فضاها نداشتند. در ترکیب‌های جدید، محدوده‌های مشجر و یا گل کاری شده، خود در مرکز توجه بودند و می‌بایست دیده می‌شدند و فراتر از آن در مرکز دید قرار می‌گرفتند. ساختارهای پیشین باغ‌ها دیگر محلی از اعراب نداشتند و ممکن بود مزاحم جلوه‌گری‌های جدید نیز باشند. لذا این ساختارها، همچون خیابان‌ها و ردیف‌های درختان و چمن‌ها، که فضای باغ را شکل می‌دادند و می‌ساختند در فضاهایی همچون پارک‌ها و باغ‌های دهه ۱۳۰۰ ه.ق و بعد از آن کم‌رنگ و یا حذف شدند. این حذف باعث ایجاد تغییر نگرش به محیط و زیبایی‌های آن شد و رویکرد زیباشناختی جدیدی را در منظرسازی ایجاد کرد که تا امروز نیز قابل مشاهده است.

پی‌نوشت

۱. برای باغ سپهسالار تک به: معتمدی، ۱۳۸۱: ۴۵۶ و اعتمادالسلطنه، ۱۳۷۴، ج اول: ۱۹. برای مسعودیه تک به: ظل السلطان، ۱۳۶۲: ۲۱۴.
۲. توصیف او در المآثر والاثار ذکر شده که در سال ۱۳۰۶ ه.ق چاپ شده بود. تک به: مقدمه ایرج افشار بر تصحیح المآثر والاثار، ج اول: ۸. طبق شرح روزنامه شرف، کامران میرزا در سال ۱۲۹۵ ه.ق زمین‌های مؤتمن‌الملک را خریداری کرده و تصمیم به ساخت باغ کامرانیه در آن زمین‌ها گرفته بود. تک به: روزنامه شرف، نمره شصت و یک، شعبان المعظم ۱۳۰۵ ه.ق. از خانم «یاسمین شمس‌زاده» برای آگاهی‌دادن در مورد این روزنامه تشکر می‌شود.
۳. برای نقشه یادشده تک به: نوری، ۱۳۸۱، ج ۲: ۵۲.
۴. تک به: هروی، ۱۳۴۶: ۲۸۱.
۵. باغچه‌های باریک و نواری گل در نقشه ارائه شده از سوی یوگانچکوا، هم‌خوانی بیشتری با نمونه‌های تاریخی دارد. برای نقشه یادشده تک به: Pugachenkova, 1981: 55.
۶. اعتمادالسلطنه در ۱۳۰۴ ه.ق که پس از ۱۸ سال به باغ فردوس رفته است آن را «خراب» و «برهوت» وصف کرده است (اعتمادالسلطنه، ۱۳۸۵: ۵۰۱).
۷. برای اطلاع تک به: Conan, 2008: Gardenesque

فهرست منابع

- اعتمادالسلطنه، محمد حسن بن علی. (۱۳۴۵). *روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه*. مقدمه و فهرس: ایرج افشار (۱۳۸۵). تهران: امیرکبیر.
- اعتمادالسلطنه، محمد حسن خان. (۱۳۶۳). *چهل سال تاریخ ایران*. به کوشش ایرج افشار (۱۳۷۴). تهران: اساطیر.
- ذکا، یحیی. (۱۳۷۶). *تاریخ عکاسی و عکاسان پیشگام در ایران*. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- ظل السلطان، مسعود میرزا. (۱۳۶۲). *تاریخ مسعودی*. تهران: بیساولی.
- معتمدی، محسن. (۱۳۸۱). *جغرافیای تاریخی تهران*. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- میرالممالک، دوستعلی. (۱۳۶۱). *رجال عصر ناصری*. تهران: نشر تاریخ ایران.
- نوری، محمد یوسف. (۱۳۸۱). *مفاتیح‌الارزاق یا کلید در گنج‌های گهر (جلد ۲)*. با مقدمه، تنقیح و توضیح هوشنگ ساعدلو. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- هروی، قاسم بن یوسف ابونصر. (۱۳۴۶). *ارشادالزراعه*. به کوشش محمد مشیری. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.